

Tone Ferenc

NEKAJ ZNAČILNOSTI
NARODNOOSVOBODILNEGA BOJA NA GORENJSKEM

Referat na XVIII. zborovanju slovenskih zgodovinarjev, Kranjska gora—Jesenice, 29. sept. — 2. okt. 1976

Narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda je bil po svojem temeljnem namenu osvoboditi in združiti vse Slovence ter jim izbojevati socialni napredek ter tudi po sili, ki ga je organizirala in vodila, vsekakor enovit na vsem slovenskem narodnem ozemlju. Kot tak je bil tudi sestavni del narodnoosvobodilnega boja jugoslovanskih narodov.

Zaradi različnih pogojev, v katerih se je narodnoosvobodilni boj v posameznih slovenskih pokrajinah začel in razvijal, je dobil tudi svoje značilnosti in posebnosti. Pri značilnostih (karakteristikah) mislim na tiste prvine, ki posebej izstopajo glede na celotni razvoj narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem, in pri posebnostih (specifičnostih) na tisto, s čemer se je narodnoosvobodilni boj v neki pokrajini vidneje razlikoval od narodnoosvobodilnega boja v drugih pokrajinah. Seveda so si meje med obema oznakama zelo blizu in včasih skoraj zabrisane. Menim, da smo v glavnem že presegli tisto stopnjo zgodovinopisja narodnoosvobodilnega boja, ko smo še govorili o zaostajanju neke pokrajine za drugo, tako kot da bi bil narodnoosvobodilni boj neka tekma, v kateri vsi startajo pod enakimi pogoji. Treba je predvsem razčleniti razmere in ugotoviti, ali je subjektivni dejavnik izrabil vse možnosti za organiziranje in razvijanje narodnoosvobodilnega boja ali ne.

Za to poročilo sem skušal iz do sedaj šele deloma preučenega in znanega razvoja narodnoosvobodilnega boja v Gorenjski izluščiti nekaj prvin, ki posebej izstopajo glede na celoten razvoj narodnoosvobodilnega boja v Sloveniji. Ker sem do sedaj v narodnoosvobodilnem boju v Gorenjski preučeval bolj razmerje med slovenskim narodom in njegovim osvobodilnim bojem na eni ter nemškimi okupatorjem na drugi strani, bom seveda v predavanju prikazal le nekaj značilnosti.

Ena izmed temeljnih značilnosti narodnoosvobodilnega boja v Gorenjski sta njegova moč in širina v prvem obdobju, tj. od druge polovice julija 1941, do druge polovice januarja 1942. Pri oboroženem boju gre zlasti za tri vrhove, in to oboroženo vstajo poleti 1941, množično vstajo sredi decembra 1941 in dražgoško bitko januarja 1942. Vsi trije vrhovi so zelo zaostрили razmere v pokrajini in imeli velik odmev in posledice ne samo za to pokrajino, temveč tudi širše.

Organizator vstaje v Gorenjski, tj. Komunistična partija Slovenije, je imel zlasti v delavskih središčih v Gorenjski tak vpliv, da je mogel še pred začetkom vstaje ustanoviti nekaj ilegalnih skupin, okoli katerih so nato na-

stale prve partizanske čete. Sedaj je že natančno ugotovljeno, v kakšnih valovih so prebivalci Gorenjske leta 1941 odhajali v partizanske enote, kakšna je bila njihova socialna in politična pripadnost ob zlomu stare Jugoslavije itd.¹ To so bili predvsem delavci in komunisti (člani KPS in SKOJ), med drugimi pa je bilo največ takih, ki pred vojno niso bili politično opredeljeni. Če pogledamo, v katerih krajših obdobjih razvoja oboroženega boja v Gorenjski do srede decembra 1941 jih je prišlo večje število, vidimo, da je to bilo med 22. junijem in 26. julijem 1941, tj. v času neposrednih priprav na vstajo (138), in med 26. julijem in 5. avgustom 1941, tj. v času same vstaje (199). Glede na socialno poreklo prvih partizanskih borcev in njihovo politično prepričanje, bi verjetno smeli trditi, da je bil osnovni motiv za njihov odhod v partizane volja bojevati se proti okupatorju za cilje Osvobodilne fronte slovenskega naroda, v katero je bil velik del njih vključen še pred odhodom v partizane. Res je, da je nemški okupator ravno tik pred vstajo zelo zaostрил razmere zaradi množičnega izganjanja Slovencev in so se nekateri z odhodom v partizane hoteli izogniti izgonu. Verjetno je bilo teh manj, ker je nemški okupator takrat izganjal predvsem izobraženstvo in pripadnike višjih socialnih slojev. Na drugi strani pa vemo iz slovenske Štajerske, kjer je nemški okupator izganjal vse za izgon predvidene skupine ljudi, da se je zelo malo ljudi izognilo izgonu z odhodom v partizane.² O tem ne govorim kot o nekem akademskem vprašanju, temveč zato, ker se včasih na podlagi kakšnega okupatorjevega dokumenta precenjuje izganjanje Slovencev kot motiv za odhajanje prebivalcev Gorenjske v partizane že v prvem obdobju vstaje. Drži pa, da je okupatorjev namen, da ob napadu Nemčije na Sovjetsko Zvezo zapre vse komuniste in njihove somišljenike, pospešil njihov odhod v ilegalo in partizane. Večina prvih partizanov je bila prepričana, da bo vojna kratkotrajna, saj bo Rdeča armada zavrnila nemški napad in sama kmalu prodrla v nemški rajh, da bodo sovjetska letala kmalu odvrgla orožje, strelivo in opremo za slovenske partizane itd., kar se je seveda izkazalo kot utvara. Ni tako malo okupatorjevih poročil, ki pričajo, da je bilo takrat takšno razpoloženje pri velikem delu slovenskega naroda, zlasti v Ljubljani in med delavstvom.³

Komunistična partija Slovenije je uspela, da je na Gorenjskem v omenjenem obdobju odšlo v partizane toliko ljudi, da je bilo mogoče ustanoviti deset čet in jih povezati v tri partizanske bataljone.⁴ Gorenjska je torej v prvem obdobju vstaje dala skoraj toliko partizanskih čet, kot vsa ostala Slovenija

¹ Ivan Križnar: Socialna in politična pripadnost borcev partizanskih enot na Gorenjskem in Štajerskem v letu 1941. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, VII/1966, št. 1—2, str. 315—336 (navajam: Križnar, Socialna in politična pripadnost).

² Tone Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941—1945. Maribor 1968, str. 368 (dalje: Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika).

³ Tone Ferenc: Okupatorjev dokument o 22. juliju 1941. Borec, XXIII/1971, št. 6/7, str. 428. Glej tudi Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del VI, knjiga 1, dok. 91 in 95 — navodilo poveljstva XI. arm. zbora 1. 7. 1941 in poročilo poveljstva kraljevih karabinerjev XI. arm. zbora 7. 7. 1941 (dalje: Zbornik NOV). Arhiv Republiškega sekretariata za notranje zadeve SRS, 103 — 5/ZA, inv. 173, str. 235 in 244, poročili komandanta varnostne policije in varnostne službe za Gorenjsko 26. 6. in 1. 7. 1941.

⁴ Ivan Križnar: Vstaja in začetki NOB na Gorenjskem. Borec, XXIII/1971, št. 6/7, str. 410—420. Isti: Cankarjev ali Gorenjski bataljon do decembrske vstaje. Borec, XXIII/1971, št. 10, str. 597—612. Dr. Miro Stiplovšek — Ivan Vidali: Vstaja v Kamniku in okolici. Borec, XXIII/1971, št. 6/7, str. 421—425. Tone Ferenc: Okupatorjevi dokumenti o hajki na Gorenjskem 8. in 9. avgusta 1941, Borec XXIII/1971, št. 10, str. 613—619.

V Gorenjskem ali Cankarjevem bataljonu sta bili Jelovška in Jeseniška četa, v Kranjskem ali Storžiškem bataljonu sta bili Tržiška in II. kranjska četa, v Kamniškem bataljonu so bile Rašiška, Kamniška, Mengesko-moravska in Radomeljska četa; ustanovili so tudi I. kranjsko in tržiško-kranjsko četo.

skupaj,⁵ in so organizatorji vstaje v Gorenjski skoraj uresničili načrt, da na območju vsakega okrožnega komiteja KPS oziroma vojaškega revolucionarnega komiteja, kot so takrat imenovali partijska akcijska vodstva za pripravo vstaje, ustanovijo partizanski bataljon. Te partizanske enote so izvedle mnogo oboroženih akcij na sovražnikovo živo silo, njegove prometne naprave in sredstva ter na druge zanj pomembne objekte ter povzročile takšne razmere, ki jih sovražnik ni mogel dolgo prenašati. Značilno je, da sta oba nasprotnika imela avgusta in septembra 1941 Gorenjsko za najbolj nemirno pokrajino v Sloveniji. Edvard Kardelj je v svojem članku »V partizane«, objavljenem septembra 1941 v »Delu«, pisal, da so se partizanske akcije »vse do zadnjih dni omejevale v glavnem na tisti del Slovenije, ki je pod nemško okupacijo« in je »okrepitev partizanske akcije na teritoriju okupiranem po Italijanih« postavil kot drugo nalogo osvobodilnih sil slovenskega naroda; prva naloga je seveda bila »mobilizacija tisočev novih partizanskih bojevnikov takoj in brez odlašanja«. Iz okupatorjevih virov vemo, da odpor sam okupatorjev ni iznenadil. Urad gestapa v Kranju je npr. nekaj dni po napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo predvideval, »da bodo komunistični krogi poskušali sedanje razmere v povečani meri izkoristiti za razkrojevalno delo v navadni obliki kot je trošenje letakov, ustna propaganda, napisne akcije itd.«⁶ Predvideval je torej takšne oblike odpora, kot so bile v drugih zasedenih pokrajinah v Evropi in ne oborožene vstaje. Že kmalu pa sta okupatorje osupnila moč in širina odpora ter dejstvo, da množice sledijo komunistom. To osuplost nam zelo lepo prikaže brzojavka, ki pravi, da je šef civilne uprave za Gorenjsko v začetku avgusta 1941 prosil vojaške oblasti »za enote, ki naj bi takoj odšle v akcijo in vzpostavile red in varnost na tem območju«. Ker bi uporaba vojaških sil škodila ugledu nemške policije, zavezane za vzdrževanje reda in mira v nemškem rajhu in tudi v zasedenih pokrajinah, je višji vodja SS in policije v XVIII. vojnem okrožju generalmajor policije Schell spraševal podrejenega poveljnika redarstvene policije za Gorenjsko in Štajersko, »ali policija resnično ni več gospodar položaja ali pa ni več zmožna zagotoviti varnosti« ter sklepal: »Takšne razmere bi bile v tretjem rajhu edinstvene.«⁷ Glede na to, kakšno moč in širino je dobil odpor v Gorenjski in da ga niso mogli zadušiti niti z najbolj krutimi ukrepi kot sta streljanje talcev in požiganje vasi, niti s podvojitvijo ali celo potrojitvijo svojih oboroženih sil za zasledovanje in uničevanje partizanov,⁸ so bile razmere v Gorenjski res edinstvene.

Nov vrh v narodnoosvobodilnem boju v Gorenjski pomeni množična vstaja sredi decembra 1941. O njej smo precej pisali in tudi govorili na našem zborovanju v Škofji Loki. Za množično vstajo, ki jo je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji pripravilo po smernicah vrhovnega štaba NOV in POJ in CK KP J o ustanavljanju osvobojenih ozemelj (glej o tem tudi Karde-

⁵ V drugih predelih Slovenije so tisti čas ustanovili Pohorsko, Celjsko, Savinjsko, Revirsko, Molniško, Mokrško, Stiško, Ribniško, Borovniško in Primorsko četo ter nekaj partizanskih skupin, ki so se pozneje razvile v čete. Obširneje o ustanavljanju partizanskih čet na Slovenskem v letu 1941 glej v monografiji Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941–1945. Ljubljana 1976, str. 99–164.

⁶ Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja (dalje: Arhiv IZDG), nereg. gradivo, okrožnica urada tajne državne policije Kranj 30. 6. 1941.

⁷ National Archives Washington (dalje: NAW), mikrofilm T-175, navitek 10, brzojavka višjega vodje SS in policije Alpenland 4. 8. 1941.

⁸ Prve talce v Gorenjski je okupator ustrelil 1. avgusta 1941, prvo vas (Rašico) je požgal 20. 9. 1941; avgusta in septembra 1941 je pripeljal v Gorenjsko tri policijske bataljone, od katerih so dva (93. in 323.) združili v Endlerjev policijski polk (do tedaj je imel okupator v Gorenjski le en policijski bataljon), pripeljali pa so tudi nekaj bataljonov vojske, t. i. deželne strelce, predvsem za zavarovanje gospodarskih in prometnih naprav.

ljevo pismo iz Užica z dne 17. 10. 1941),⁹ ni naključno izbralo Gorenjske. Poleg Ljubljane je bila takrat ta pokrajina tista, v kateri je bila Osvobodilna fronta najbolj zasidrana (več kot sto terenskih odborov OF)¹⁰ in še ni utrpela nobene večjega sovražnikovega vdora v organizacijo ter je celo pripravila takšne množične manifestacije kot v Ljubljani, seveda v manjšem obsegu,¹¹ partizanstvo je bilo razmeroma najmanj prizadeto, razen na levem bregu Save itd.¹² Če je kje v Sloveniji vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja tisti čas moglo pripraviti množično vstajo, jo je lahko samo v Gorenjski. To, da je bila ta pokrajina interesno območje nemškega rajha, da jo je nemški okupator že nameraval priključiti nemškemu rajhu, da ima posebno geopolitično lego in industrijo itd., je bil pri vodstvu narodnoosvobodilnega gibanja v Ljubljani samo razlog več, da jo pripravi prav tam in ne drugje. V nobeni drugi slovenski pokrajini niso bile razmere za narodnoosvobodilno gibanje tako ugodne, da bi lahko računalo na množično vstajo. Ko je vodstvo pripravljalo vstajo in ko se je ta začela, je bil zanjo tudi ugoden politični trenutek (ne pa seveda tudi vremenske razmere): izganjanje Slovencev iz posavskega pasu, ki se je v trboveljskem okrožju približalo Gorenjski, je vznemirilo tudi prebivalce Gorenjske, kot jih je vznemirilo izganjanje sorodnikov talcev in partizanov v Gorenjski (Mišače in Blejska Dobrava). Poleg tega je imel nasprotnik v Gorenjski ravno takrat, ko so pripravljali množično vstajo, zaradi bojnega zatišja in odhoda dveh policijskih bataljonov v izselitveno akcijo v slovenski Štajerski in enega policijskega bataljona v nemški rajh razmeroma malo sil (septembra 1941 je imel tam celo 4 policijske bataljone). Tudi mednarodne razmere so se za sile osi poslabšale: Hitlerjeva taktika »bliskovite vojne« se je zlomila pred Moskvo in Rdeča armada je začela svojo prvo ofenzivo, v vojno so stopile tudi Združene države Amerike, s čemer je postala vojna zares svetovna in prebivalstvo, ki se rado zateka k podobnostim, je sklepalo, da konec vojne ni več daleč. Velika zmaga Cankarjevega bataljona v Rovtah 12. decembra 1941, ki je glede na nasprotnikove izgube največja zmaga neke partizanske enote nad nemškimi oboroženimi silami v letu 1941 ne samo na slovenskem, temveč verjetno tudi na jugoslovanskem ozemlju, je bila najustreznejši moralni vzgon za bližnji začetek vstaje.¹³

Vstaja v Gorenjski sredi decembra 1941, v kateri se je vključilo v partizanske enote 665 novih borcev,¹⁴ je bila prava množična vstaja, kakršne ni bilo nikjer na Slovenskem od leta 1941 do septembra 1943, ko je prišlo do vseljudske vstaje v Slovenskem Primorju in Istri. Celotni sovražnik je moral priznati, da je bila »bliskovita in dobro organizirana«¹⁵ in je ves osupel moral

⁹ Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XI—XII/1971—1972, št. 1—2, str. 361—366.

¹⁰ Poročili CK KPS 5. 12. 1941 in iz druge polovice decembra 1941, Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 1, dok. 94 in 1064.

¹¹ V poročilu komandanta orožništva za Gorenjsko z dne 7. 1. 1942 piše: »Ob obletnici proglasitve bivše kraljevine Jugoslavije so v mnogih krajih južne Koroške raztrosili letake politične vsebine. V štirih primerih so razobesili tudi zastave.« (Zbornik NOV, VI/2, dok. 130.) Komandant orožništva za Gorenjsko je o akciji 3. januarja 1942 poročal 31. 1. 1942 tole: »Za 3. t. m. je sovražnik izdal parolo, naj ljudje v spomin na padle partizane med 19. in 20. uro ne hodijo v javne lokale in na ceste. Po te paroli so se ravnali zlasti prebivalci Kranja in Skofje Loke.« (Zbornik NOV, VI/2, dok. 137.) Obširnejše o prvodecembrski in tretjejanuarski akciji OF glej: Dare Jeršek: Plebiscitne akcije Osvobodilne fronte v letih 1941—1942. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, II/1961, št. 1—2, str. 224—225 in 230.

¹² Cankarjev bataljon na desnem bregu Save je bil novembra in začetek decembra 1941 edini partizanski bataljon v Sloveniji sploh. Na levem bregu Save v Gorenjski tedaj sploh ni bilo nobene partizanske enote, ostanek Kamniškega bataljona se je priključil Cankarjevemu bataljonu, Kokrška četa je nastala po 10. 12. 1941, II. štajerski bataljon južno od Litije pa 14. decembra 1941.

¹³ Tone Ferenc: Množična vstaja v Gorenjski decembra 1941. Borec, XXIII/1971, št. 12, str. 741—751 (dalje: Ferenc, Množična vstaja).

¹⁴ Križnar: Socialna in politična pripadnost, str. 325.

¹⁵ Poročilo komandanta orožništva za Gorenjsko 22. 12. 1941. Zbornik NOV, VI/1, dok. 213.

izprazniti kar 23 orožniških postaj,¹⁶ česar mu potlej v takem obsegu ni bilo treba storiti vse do konca vojne. Vendar je vstaja trajala le malo časa, ker je sovražnik uspel hitro pritiskniti na partizanske enote, ki iz raznih razlogov niso bile kos nasprotniku. Ta je zaradi začasne prekinitve izganjanja Slovencev v slovenski Štajerski in reakcije na velik udarec, ki ga je utrpel v Rovtah, že poslal močne okrepitve v Gorenjsko. Pomanjkanje načrtov partizanskih štabov za trajnejše vojskovanje, zlasti še v neugodnih vremenskih razmerah, njihova premajhna pozornost za vprašanja oborožitve, prehrane, nastanišč itd., precenjevanje nerazpoloženja nemških vojakov, zlasti Luksemburžanov itd., so razlogi, zakaj se narodnoosvobodilnemu gibanju ni posrečilo obdržati večjega števila partizanov in zmanjšati razmeroma velikega osipa. Sodim, da je to največji primanjkljaj množične vstaje in ne izguba komaj nastajajočega svobodnega ozemlja. Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja je moralo pričakovati, da bo sovražnik slej ko prej uničil osvobojeno ozemlje, ker ga na tako pomembnem ozemlju ni mogel prenesti. Izkušnje iz druge svetovne vojne učijo, da zlasti nemški okupator ni pustil nastanka osvobojenega ozemlja ali pa je le-tega kmalu uničil, če je ogrožalo njegove življenjske interese. To je bila sicer prva tovrstna izkušnja v Sloveniji, je pa bila vsaj ena nekoliko prej v Jugoslaviji, in to v jugozahodni Srbiji — Užiška republika. Kljub nekaterim pomanjkljivostim, je bila množična vstaja v Gorenjski decembra 1941 zelo pomemben dogodek in ga lahko prištevamo med značilnosti NOB v tej pokrajini. Ostala je v zavesti narodnoosvobodilnega gibanja in tudi okupatorja kot eden najpomembnejših dogodkov v vsem času vojne.¹⁷

Pri ocenjevanju množične vstaje v Gorenjski sredi decembra 1941 so nekateri napačno menili, da je bila že takrat, ko se je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja odločalo, da jo pripravi oziroma da si narodnoosvobodilno gibanje izbojuje osvobojeno ozemlje, dilema, ali je to boljše storiti v Gorenjski ali v Dolenjski in Notranjski oziroma natančneje na Kočevskem. Sodim, da novembra 1941 še ni moglo biti te dileme, saj takrat razmere tam še niso bile zrele za takšno akcijo. Iz natančnejše razčlenbe virov je tudi mogoče ugotoviti, da je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja imelo za množično vstajo v Gorenjski sredi decembra 1941 en načrt,¹⁸ za spomladansko vstajo 1942, katere težišče naj bi bilo tudi v Gorenjski, pa drugega, in to precej zahtevnejšega. Ob pripravi drugega načrta v drugi polovici marca in začetku aprila 1942 so bile res razprave in stališča, ki so zagovarjala nastanek osvobojenega ozemlja v Ljubljanski pokrajini, vendar ta stališča niso zmagala.¹⁹ Kaže, da je bil odločilnejši politični motiv — dvigniti spomladansko vstajo in ustvariti osvobojeno ozemlje tam, kjer je proletariat, vendar so izkušnje pokazale, da je bil ta načrt nestvaren.

Tretji vrh v narodnoosvobodilnem boju v Gorenjski pomeni boj Cankarjevega bataljona v Dražgošah, o katerem so tudi napisane že knjige. Za ta boj je na eni strani značilna velika, v prvem letu narodnoosvobodilnega boja največja koncentracija nasprotnikovih sil na nemškem zasedbenem območju

¹⁶ Najprej so ugotovili, da je okupator izpraznil 9 orožniških postaj v radovljiškem okrožju (glej: Zbornik NOV, VI/1, dok. 207), nato sem ugotovil, da jih je ukinil tudi 9 v kranjskem okrožju (glej: gradivo v fondu orožniškega okrožja Kranj v Gorenjskem muzeju Kranj), 1. Križnar pa je ugotovil, da jih je tisti čas ukinil še 5 v kamniškem okrožju (I. Križnar, ustni vir).

¹⁷ Ferenc: Množična vstaja, str. 752–760.

¹⁸ Poročilo CK KPS 5. 12. 1941. Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, 1, dok. 94.

¹⁹ Poročilo Edvarda Kardelja Josipu Brožu-Titu 29. 3. in 5. 4. 1942. Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, 1, dok. 151. Arhiv CK ZKS, stenografski zapisnik razgovora dr. Aleša Beblerja s podpolk. J. Vujoševićem in maj. Z. Klanjščkom 26. 10. 1951 (Ferenc: Množična vstaja, str. 747).

(okoli 10 bataljonov policije, oddelkov SS in vojske) z najrazličnejšim težkim orožjem (minometi, topovi, tanki, letalo) in na drugi žilav odpor nekajkrat manjše toda moralno vzvišene partizanske enote, ki je trajal cele tri dni in se končal z razmeroma majhnimi izgubami in organiziranim umikom partizanske enote. Sovražnikove izgube še sicer niso natančneje ugotovljene (manjkajo še za en policijski bataljon), vendar so tudi v primeru, če bi držal podatek o 50 mrtvih, skoraj petkrat večje od partizanskih (9 mrtvih)²⁰ Verjetno bi dražgoško bitko že samo zaradi sovražnikove izgube lahko prištevali med največje boje na nemškem zasedbenem ozemlju v Jugoslaviji do tistega časa; morda ga prekaša le boj na Kadinjači pri Užicu novembra 1941.

Druga velika značilnost narodnoosvobodilnega boja v Gorenjski je ta, da je ta nemškemu okupatorju podiral načrte drugega za drugim in je nemški okupator doživel toliko neuspehov v zasedbeni politiki kot v redkokateri zasedbeni pokrajini.²¹

Prvi okupatorjev ukrep, ki ga je narodnoosvobodilni boj v Gorenjski onemogočil, je bilo množično izganjanje Slovencev kot ena temeljnih sestavin nacistične raznarodovalne politike v zasedenih slovenskih pokrajinah. Kako pomemben je bil ta ukrep za okupatorja, priča že samo po sebi veliko število za izgon predvidenih Slovencev (od 220 do 260 tisoč) ali tretjina pod nemško zasedbo živčih ljudi, rok, v katerem so ga nameravali uresničiti (5 mesecev) in odločnost, s katero so se ga lotili tedaj, ko so v drugih evropskih pokrajinah zaradi vojnih razmer množično izganjanje nenemškega prebivalstva že odložili za čas po vojni. Treba je poudariti, da ni bil glavni okupatorjev namen samo odstraniti politične nasprotnike, temveč — in zato je šlo pri večjem delu množičnega izganjanja — dobiti prostor za naselitev nemških ljudi, ki naj bi bili osnova za ponemčevanje tistega dela Slovencev, ki naj bi še (vsaj za nekaj časa) ostal doma. Ta del Slovencev, ki bi ostal, bi bil zelo zelo majhen. Ker okupatorjevi viri o načrtih za izganjanje Slovencev navajajo podatke o Gorenjski in Štajerski skupaj in ker so že kmalu začeli spreminjati načrte (tako so že v drugi polovici maja 1941 predlagali, naj bi izgon nekaterih skupin ljudi iz Gorenjske odložili do konca vojne), nismo natančneje poučeni o tem, kakšen del izgnancev naj bi po prvotnih zamislih odpadel na Gorenjsko. Vodja blejske podružnice državnega propagandnega urada za Koroško Lothar Weber je v nekem svojem pismu iz junija 1941 navedel podatek od 80 do 100 tisoč ljudi, vendar se nam najbolj pošastno splošni namen odkrije iz neke izjave drugega šefa civilne uprave za Gorenjsko dr. Friedricha Rainerja, da bodo po vojni »razrahljali«²² gostoto prebivalstva v Gorenjski, tako da bo tam živelo samo 120 tisoč ljudi, od katerih jih mora biti 80 tisoč Nemcev. Če upoštevamo, da je tam živelo okrog 180 tisoč Slovencev, pomeni, da bi jih po vojni izgnali okrog 140 tisoč.

Narodnoosvobodilni boj v Gorenjski je učinkoval na množično izganjanje Slovencev ne samo v Gorenjski, temveč tudi v slovenski Štajerski in še širše. Najprej je moral nemški okupator zaradi odhoda policijskih sil v Gorenjsko avgusta 1941 za štirinajst dni prekiniti izganjanje Slovencev v slovenski Šta-

²⁰ Tone Ferenc: Narodnoosvobodilni boj v Gorenjski (decembra 1941 in) januarja 1942. TV 15, 28. 5.—1. 10. 1968. Ivan Jan: Cankarjev bataljon in dražgoška bitka. Ljubljana 1974, str. 163—242 (dalje: Jan, Cankarjev bataljon). Do sedaj smo ugotovili 26 imen nemških policistov, ki so padli v Dražgošah in so jih nato pokopali na kranjskem vojaškem pokopališču.

²¹ Več o tem v Sloveniji glej v članku Osvobodilni boj slovenskega naroda in okupator. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XI—XII/1971—1972, št. 1—2, str. 57—70.

jerski in je ta prekinitev neugodno učinkovala na celotni potek množičnega izganjanja Slovencev. Nato pa je Himmler 25. avgusta 1941 ukazal, naj izgon tistega dela Slovencev z Gorenjskega, ki so ga po že zmanjšanih načrtih še nameravali izgnati v letu 1941, odložijo za čas po vojni.²²

Kot rečeno, je bil z množičnim izganjanjem Slovencev povezan drugi okupatorjev raznarodovalni ukrep, t. j. množično naseljevanje Nemcev na slovenski zemlji. V temelju je ta ukrep onemogočilo že zmanjšanje množičnega izganjanja Slovencev. Vendar je nemški okupator, zainteresiran za ustvaritev nekega ponemčevalnega jedra v Gorenjski, nameraval ustvariti tri kolonizacijske otoke, in to v vsakem okrožju enega. Nemške koloniste naj bi naselili na posestvih izgnanih sorodnikov ubitih talcev in partizanov. Nekaj ravno proti temu ukrepu usmerjenih partizanskih akcij v prvih mesecih leta 1943 je razbilo že prvo nemško kolonijo v Gorjah pri Bledu, nakar drugih dveh niso niti poskušali ustvariti.²³

Tudi tretji okupatorjev ukrep pri uničevanju slovenskega naroda kot etnične enote, tj. ponemčevanje slovenskega življa, je s širjenjem narodnoosvobodilnega boja zadevalo ob vse večje ovire. Okupator sam je sredi leta 1943 priznaval, da le malo ljudi v Gorenjski govori nemški in da zelo upada število jezikovnih tečajev in njihovih obiskovalcev. Na območju, kjer je bil narodnoosvobodilni boj še zlasti močan, se je pod udarci partizanskih enot in aktivistov OF nenehno zmanjševalo število nemških šol, otroških vrtcev in drugih raznarodovalnih ustanov. Najznačilnejši je primer v kamniškem okrožju, kjer je bilo jeseni 1943 od 61 osnovnih šol odprtih le še 19 in še te so osredotočili v 9 večjih in varnejših krajih.²⁴

Poleg raznarodovanja je bil aneksionizem druga najpomembnejša značilnost nemške zasedbene politike v Gorenjski. Dr. Metod Mikuž je že pred 25 leti postavil vprašanje, ali je narodnoosvobodilni boj preprečil priključitev Gorenjske in slovenske Štajerske k nemškemu rajhu ter nanj odgovoril pritrdilno. Pred nedavnim najdeni dokumenti v fondu državne pisarne nemškega rajha in notranjega ministrstva, posebno še dve Bormanovi pismi, potrjujejo te osnovne ugotovitve, omogočajo pa tudi pravičen odgovor na vprašanje, zakaj so priključitev odložili s 1. oktobra na 1. november in nato še s 1. novembra na 1. januar 1942 ter tudi navajajo neposredni povod za tretjo in dokončno odložitve priključitve. Temeljni razlog za prvi dve odložitvi je bilo Bormannovo nasprotovnanje priključitvi prej, kot bi v Koroški umestili novega gauleiterja NSDAP in državnega namestnika, ki so ga takrat že iskali oziroma našli. In ko so ustoličili dr. Friedricha Rainerja, je ta menil, da naj bo priključitev 1. januarja 1942. vendar se je dr. Rainer 12. decembra 1941 zvečer odločil drugače in prosil Martina Bormanna, naj posreduje, da se priključitev ponovno odloži, in to pot kar za šest mesecev, češ da je ugotovil, da so razmere v Gorenjski nejasne. Sodim, da je bila zmaga Cankarjevega bataljona v Rovtah dne 12. decembra 1941 tisti razlog, ki je dr. Rainerja prepričala, da Gorenjska ni zrela za priključitev. Množična vstaja in narodnoosvobodilni boj v Gorenjski v drugi polovici decembra 1941 ter dražgoška bitka so nato Rainerjev sklep samo še potrjevali. Bormannu in šefu državne pisarne dr. Heinrichu Lammersu tako ni bilo težko prepričati Hitlerja o nujnosti odložitve

²² Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika, str. 174–416.

²³ Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika, str. 686–701.

²⁴ Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika, str. 796–797.

priključitve; dr. Lammers je imel z njim razgovor okrog 16. januarja, nato pa še 22. januarja dr. Rainer. Naj pripomnim, da ves ta čas za priključitev slovenske Štajerske ni bilo nobenih pomislekov; priključitev te pokrajine so odlagali zato, ker so nameravali na vsak način obe pokrajini priključiti k nemškemu rajhu hkrati. Ko pa se je ravno iztekal šesti mesec in bi morali ponovno sklepati o »zrelosti« Gorenjske za priključitev, je junija 1942 prišlo do nove zaostritve razmer in do Hitlerjevega ter Himmlerjevega sklepa, da s še hujšim nasiljem in z večjimi operacijami, ki so jih krstili za »Enzian«, zadušijo narodnoosvobodilno gibanje na Gorenjskem in tudi v slovenski Štajerski. Ne vemo za noben podatek, da bi nacisti na Bledu, v Celovcu ali Berlinu po 22. januarju 1942 še kdaj razpravljali o priključitvi Gorenjske nemškemu rajhu.²⁵

Narodnoosvobodilni boj na Gorenjskem je nemškemu okupatorju onemogočil celo vrsto poskusov, da bi slovensko prebivalstvo neposredno ali posredno uporabil za boj proti narodnoosvobodilnemu gibanju. Če je nemški okupator v slovenski Štajerski uspel do kraja vzpostaviti polvojaško formacijo vermanšaft in je nato del njenih pripadnikov ves čas uporabljal za aktivno bojevanje proti narodnoosvobodilni vojski, se mu na Gorenjskem ni posrečilo ne eno ne drugo. Še prej kot je okupator mogel do kraja vzpostaviti to formacijo, je zaradi partizanskih akcij in prezira, ki ga je večina prebivalstva kazala do tistih, ki so prostovoljno sodelovali v njej, moral ukinjati posamezne enote, prenehati z urjenjem njenih pripadnikov itd., saj ponekod moški tudi pod grožnjo niso hoteli k vjam. Ravno za radovljiško okrožje so poročali, da sodeluje le še okrog 25 odstotkov pripadnikov in da je velik del njih naklonjen narodnoosvobodilnemu gibanju. V zaostrenih razmerah poleti 1942 so to formacijo na Gorenjskem zaradi njene nezanesljivosti popolnoma ukinili. O nezaupanju zvemo tudi iz Himmlerjevega ukaza Rösenerju 27. junija 1942, ki se glasi: »V vseh primerih, v katerih so pripadniki vermanšafta odpovedali in niso v redu opravljali svoje službe, temveč so celo zagrešili izdajstvo, je treba poklicati na odgovornost družino, moške je treba postreliti, ženske poslati v koncentracijsko taborišče, imetje pa zapleniti.« V na novo vzpostavljeni SA, ki je imela na vsem Gorenjskem le okrog 1200 pripadnikov in je v glavnem le životarila, so vključili predvsem Nemce in nekaj redkih Slovencev. Tudi po t. i. pomiritvi dežele jeseni 1942 okupatorju ni uspel poskus, da bi v t. i. deželni straži, ki naj bi bila nekakšna okrepitev orožniških postaj v nočnem času, pritegnil moške v boj proti narodnoosvobodilnemu gibanju. »Poskus z deželno stražo se je že v kratkem času pokazal kot popoln polom. Zaradi prestiža smo se odrekli takojšnji ustavitvi službe deželne straže,« je poročal poveljnik redarstvene policije za alpske dežele junija 1943, dva meseca po ukinitvi te službe. Eden izmed tehtnih razlogov za ukinitve omenjenih formacij je bil ta, da so pomenile kanal, po katerem so partizani dobivali okupatorjevo orožje. Edina kolaboracionistična formacija, ki se je obdržala dalj časa, je bilo gorenjsko domobranstvo (Oberkrainer Selbstschutz), ki so ga ustanovili leta 1944 pod neposrednim vodstvom gestapa in vplivom slovenskih

²⁵ Metod Mikuž: Ali je narodnoosvobodilna borba preprečila priključitev Štajerske in Gorenjske k nemškemu rajhu? Zgodovinski časopis, VI–VII/1952–1953 (Kosov zbornik), str. 753–767. Hubert Schara: K osvetlitvi nekaterih vprašanj o nacistični okupacijski politiki na zasedenih področjih Štajerske in Gorenjske. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XI–XII/1971–1972, št. 1–2, str. 239–265. Tone Ferenc: Vprašanje priključitve zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XIV/1974, str. 157–201.

kvislingov in kontrarevolucionarjev iz Ljubljane. Z razčlenitvijo sestave moštva posameznih postojank (vseh postojank je bilo okrog 17 in v njih okrog 2000 domobrancev) bo treba ugotoviti, odkod se je moštvo rekrutiralo, z razčlenbo delovanja pa, kakšna je bila njegova bojna vrednost oziroma njegovi uspehi pri zatiranju narodnoosvobodilnega gibanja na terenu. Predno bi sklenili, da vzpostavitev gorenjskega domobranstva pomeni nek uspeh za okupatorja, bi morali ugotoviti, kakšni so bili tovrstni načrti okupatorjev in slovenske kontrarevolucije.²⁶ Če bi npr. primorsko domobranstvo sodili samo po številu 2000 pripadnikov, bi lahko npr. njegovo vzpostavitev šteli med okupatorjeve uspehe, če pa vemo tudi to, da je imel okupator namen v to formacijo spraviti okrog 20.000 primorskih Slovencev, je to seveda zanj velik neuspeh. Zanimiv je vir iz kontrarevolucionarnega tabora v Ljubljani z dne 28. aprila 1944, ki o domobranstvu v Gorenjski pravi takole: »Domobranstvo na Gorenjskem se zaradi strašne oblatenosti strašno (verjetno: strašno slabo — op. T. F.) razvija. Temu je vzrok tudi to, da so se postavili na vodilna domobranska mesta ljudje, ki so 1941. leta prvi paktirali z Nemci in jim celo pomagali pri preseljevanju. Sicer so ti ljudje danes odločni protikomunisti, vendar jim je njihovo zadržanje vzelo ves ugled.«²⁷

Namesto v okupatorjeve oborožene oddelke ali celo v njegovo vojsko se je prebivalstvo Gorenjske vse množičneje vključevalo v narodnoosvobodilno vojsko. Vojaški obvezniki so se odtegovali že prvim okupatorjevim mobilizacijskim akcijam pozimi 1942—1943, spomladi 1943 so pa zlasti na podeželju v večjih skupinah odhajali v partizane namesto v nemško državno delovno službo in vojsko. Mobilizacija v narodnoosvobodilno vojsko, ki je bila še vedno na prostovoljni osnovi in so jo izvedli rajonski komiteji KPS in rajonski odbori OF s pomočjo narodnoosvobodilnih odborov (ti odbori so takrat gorenjska posebnost) in enot narodnoosvobodilne vojske v okrog petih mobilizacijskih valovih, je dala narodnoosvobodilnemu gibanju več kot dva tisoč novih borcev. Nekateri rajoni so do poletja 1943 poslali v partizane že več kot 150 oseb, npr. rajon Selška dolina 292, Medvode 150, Stražišče 184, Bohinj 172 itd. Na okupatorjevi strani sta uspešna mobilizacija v narodnoosvobodilno vojsko in bežanje iz nemške vojske povzročila zaskrbljenost in spodbudila krajevne in pokrajinske dejavnike, da so predlagali nemškemu vrhovnemu vojaškemu poveljstvu in Hitlerju, naj bi odredila, da gorenjskih ljudi ne bi več klicali v nemško vojsko, kar sta ta dva res storila spomladi 1944.²⁸ V začetku leta 1944 je okupator sodil, da je iz Gorenjske v partizanih že okrog 4.000 ljudi in je nek funkcionar takrat menil tole: »V sedanjih razmerah moramo po triletnem delu na Gorenjskem ugotoviti, da so vsi Gorenjci po svojem prepričanju proti nam. ... Če pa si predstavim vrste grobov padlih Nemcev na kranjskem vojaškem pokopališču, ne vidim opravičila za darovane žrtve.«²⁹

Podobne neuspehe kot pri izrabljanju naših ljudi za topovsko hrano je imel nemški okupator v Gorenjski pri ropanju narodnega bogastva. Za okupatorjevo vojno gospodarstvo sta bili v Gorenjski pomembni dve prvini: industrija in les. Skoraj polovica industrijske proizvodnje v Koroški in Gorenjski

²⁶ Tone Ferenc: Wehrmannschaft v boju proti narodnoosvobodilni vojski na Štajerskem. Letopis Muzeja narodne osvoboditve, II/1958, str. 143—153.

²⁷ Arhiv IZDG, nereg. gradivo.

²⁸ Tone Ferenc: Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943. Maribor 1967, str. 603—604. Arhiv IZDG, fond Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo, zaslišanje dr. Friedricha Rainerja v ljubljanskih zaporih.

²⁹ Arhiv IZDG, Reichspropagandaamt Kärnten, Zweigstelle Veldes (navajam: RPA Veldes), fasc. 3.

je odpadla na slednjo, je pa bila industrija v Gorenjski, zlasti še tekstilna, sodobneje opremljena kot v Koroški. Zato je razumljivo, da je bil v nemških imperialističnih pretenzijah do Gorenjske, ki so našle svoj izraz v nekaterih spomenicah celovških nacistov iz poletja 1940, prisoten tudi gospodarski interes. Sestavni del neke spomenice o priključitvi večjega dela Kranjske h Koroški je namreč tudi elaborat o gospodarstvu, ki sklepa, da je v Kranjski vrsta industrije, ki je Koroška nima ali pa je ima le malo, bi pa pomenila dopolnitev za njeno gospodarstvo.³⁰ Večino industrijskih podjetij v Gorenjski je okupator vključil v vojno proizvodnjo in je bila zato industrija v Gorenjski še pomembnejša. Maja 1941 je okupator v Gorenjski in Mežiški dolini ugotovil okoli 22.000 v industriji in obrti zaposlenih ljudi ter okrog 11.000 brezposelnih oseb.³¹

Narodnoosvobodilno gibanje si je prizadevalo, da na vse možne načine onemogoča okupatorjevo proizvodnjo in ropanje narodnega bogastva. Partizanske enote so že od začetka napadale industrijske naprave v Gorenjski, med njimi so bili tudi objekti Kranjske industrijske družbe. Okupator jih je moral ustrezno zavarovati, najprej z obratno stražo (železarno Jesenice z okrog 60 stražarji) in nato še z vojaškimi oddelki, t. i. bataljoni deželnih strelcev in končno še z drugimi enotami.³² Ko je škoda zaradi partizanskih napadov že zelo narastla, je urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu, ki je upravljal Slovincem zaplenjena podjetja, sredi junija 1943 tožil, da »so razmere v Gorenjski takšne, da ni več zagotovljena varnost velikega dela industrijskih obratov«, kar velja zlasti za obrate, ki so zunaj mest in strnjenih naselij.³³ Do srede leta 1943 je namreč 963 fizičnih in pravnih oseb prijavilo že več kot 3,5 milijona mark škode, ki so jo nato ocenili za okrog 1,4 milijona mark.³⁴ Novi partizanski uspehi in vse večja gmotna škoda je v začetku januarja 1944 v istem uradu rodila nove tožbe, ki so jih slišali celo v Berlinu: »Zavarovanje objektov na Gorenjskem je padlo do nevarnega minimuma. Napadi se množijo. Vse prošnje, posredovanja itd. pri ustanovah, ki so zavezane za varnost, niso prinesle nobenih uspehov ali pa so imele celo negativne rezultate.«³⁵ Po novem napadu na tovarno Stora v Zgornjih Gamelnjah 6. februarja 1944 je imel okupator kar 1,2 milijona mark nove škode, kar je — kot kaže — največja škoda na nekem industrijskem objektu, ki ga je napadla partizanska vojska.³⁶ Ne drži, da policijske in druge enote ne bi hotele varovati industrijskih objektov, temveč je res, da jih niso mogle uspešno zavarovati, ker so se morale neprestano udeleževati hajk, ofenziv in pohodov proti narodnoosvobodilni vojski. Mnogi so mislili, da bi lahko uspešno zavarovali industrijo v Gorenjski le z velikimi vojaškimi ali esesovskimi enotami in je glavni štabni urad državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu marca 1944 prosil Himmlerja, naj bi »v Gorenjsko poslal dele formirajoče se

³⁰ Tone Ferenc: Spomenice o nemških ozemelskih zahtevah v Sloveniji poleti 1940. Zgodovinski časopis, XIX/1975, št. 3—4, str. 219—245.

³¹ Arhiv IZDG, RPA Veldes, fasc. 3.

³² Muzej revolucije Celje, Westnov arhiv KID, fasc. 11, m. 8, poročila o vzpostavitvi obratne straže v Železarni Jesenice poleti in jeseni 1941.

³³ Arhiv IZDG, fond urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu (navajam: DDV Veldes), Heinischevo pismo dr. F. Reinerju 11. 6. 1943.

³⁴ Bundesarchiv Koblenz, fond Reichsfinanzministerium, R 2/29955 in 29956, pregled vojne škode na Gorenjskem od 14. 4. 1941 do 30. 6. 1943.

³⁵ Arhiv IZDG, DDV Veldes, Kleinmannovo poročilo glav. štab. uradu drž. kom. za utrjevanje nemštva v Berlinu 2. 3. 1944.

³⁶ Prav tam.

divizije oddelkov SS, da bi na ta način zavarovali objekte.³⁷ Toda Himmler ni imel na voljo toliko nastajajočih esesovskih divizij, da bi jih drugo za drugo pošiljal v vse kraje, kjer je narodnoosvobodilno gibanje potisnilo okupatorja v defenzivo. V prvi polovici leta 1944 so lahko poslali v Gorenjsko poleg manjših enot cel policijski polk, šolski polk divizije za posebno uporabo »Brandenburg«, šolski divizion protiletalskega topništva in esesovski odred »Warjag«, kar ni bilo ravno malo.³⁸ Treba je povedati, da v Berlinu niso vedno kazali razumevanja za tožbe in jadikovanja krajevnih ali pokrajinskih dejavnikov glede partizanske nevarnosti za industrijske obrate, zlasti ne v poslednjem obdobju vojne, ko so jih v nekaterih panogah ukinjali, da bi dobili delovno silo za vojsko ali oborožitveno industrijo. Ko je npr. v železarni Jesenice v začetku leta 1944 začelo naraščati število tistih, ki so odšli v partizane (januarja 34, februarja 50) in tudi število partizanskih napadov na njene objekte (zaradi razstrelitve transformatorja v Lescah je tamkajšnji obrat KID stal 10 dni, po ponovni razstrelitvi 25. 3. pa so ga ustavili popolnoma), je vodstvo železarne tožilo: »Pri sedanjih razmerah ne moremo zagotoviti, da bi naši pomembni obrati še dolgo časa obratovali.«³⁹ In ko je vodstvo železarne na nekem sestanku v Gradcu konec februarja 1944 tožilo tudi o partizanski nevarnosti za obratovanje železarne, ga je organizacijski vodja NSDAP reichsleiter dr. Robert Ley zavrnil z besedami: »Vidim, da hočete kapitulirati pred tolpami!« ter ves vznejevoljen nadaljeval, da če bi bil on na Jesenicah, ne bi prišlo do teh stvari, sestavil bi nek oddelek in z njim obračunal s partizani. Vodstvo železarne se je nato nameravalo obrniti na ministra za oborožitev Alberta Speera: »Predvsem bi ga morali opozoriti na to, da mora okrog 60 nemških ljudi ne samo težko delati v oborožitvenem obratu, temveč poleg tega še izmenoma stražiti občinski urad in patroljirati ter da pri pomanjkanju delavcev ne moremo jemati še večjega števila ljudi, da bi jih šolali za obrambno službo proti partizanom. Pri takšnih poskusih imamo tudi zelo slabe izkušnje, ki so se pokazale pri obratnih stražarjih. Pri tem smo mislili, da smo res izbrali najbolj znane in najzanesljivejše ljudi izmed 4.100 delavcev, vendar smo se v mnogih primerih razočarali, kajti nikomur ne moreš videti v srce.«⁴⁰

Tretja pomembnejša značilnost narodnoosvobodilnega boja na Gorenjskem je veliko okupatorjevo nasilje, ki je zlasti v nekaterih obdobjih zavzelo nesluten obseg in nepojmljivo grozovitost. Okupatorjevo nasilje je izviralo že iz samega bistva fašizma in temeljnih smotrov nemške zasedbene politike, uporabljali pa so ga tudi kot maščevalni ukrep in metodo zastraševanja v boju proti narodnoosvobodilnemu gibanju. Zlasti glede slednjega razlikujemo v Gorenjski štiri obdobja: prvo do poletja 1942, drugo v poletju 1942, tretje od jeseni 1942 do začetka 1944 in četrto do zloma nemškega rajha, vendar ne toliko zaradi posameznih vrst nasilja, ki so bile navzoče skoraj v vseh obdobjih, kolikor zaradi njegovega obsega. Vse vrste nasilja: zapiranje in mučenje ljudi, odganjanje v delovna in koncentracijska taborišča in izgnanstvo, ubijanje talcev, požiganje hiš in vasi itd., so bile namreč navzoče ves čas zatiranja

³⁷ Arhiv IZDG, DDV Veldes, pismo glav. štab. urada drž. kom. za utrjevanje nemštva v Berlinu 29. 3. 1944 pooblaščenca drž. kom. za utrjevanje nemštva na Bledu.

³⁸ Muzej revolucije Celje, Westnov arhiv KID, fasc. 11, m. 8, poročilo SS-Hauptsturmführerja Mengesa 2. 6. 1944.

³⁹ Muzej revolucije Celje, Westnov arhiv KID, fasc. 11, m. 8, poročilo ravnateljstva Železarne Jesenice 14. 2. 1944.

⁴⁰ Muzej revolucije Celje, Westnov arhiv KID, fasc. 11, m. 8, poročilo ravnateljstva Železarne Jesenice 2. 5. 1944.

narodnoosvobodilnega gibanja, vendar jih okupator ni uporabljal ves čas po enakih merilih. Z izjemo množičnega pokola moških v Dražgošah po dražgoški bitki je ubijanje ljudi do poletja 1942 omejeno na partizanske borce in aktiviste OF ter njihove najbolj prizadevne podpornike. Požiganje celih naselij je kot maščevalni ukrep na konkretne partizanske akcije in boje omejeno na dva primera (Rašica in Dražgoše). Poleti 1942, ko je okupator v Gorenjski po Himmlerjevem povelju z dne 25. junija 1942 uvedel neko izredno stanje,⁴¹ se je zelo povečalo število ubitih talcev, saj jih je v treh mesecih pobil več kot v drugih devetih mesecih tistega leta (od 25. 6. do 27. 9. 1942 je ubil kot talce okrog 280 oseb, medtem ko jih je bil v vaseh, ki jih je nato zažgal in zravnal z zemljo, okrog 60 oseb. V omenjenem obdobju je kar enajst vasi doživelo usodo čeških Lidic: požgali so jih, moške postrelili in njihova trupla pometali v ogenj (kot odrasle so šteli že 15 let stare mladeniče), ženske in otroke pa izgnali v nemška taborišča,⁴² takrat so tudi obnavljali načrte za množičen izgon Slovencev iz Gorenjske ter množično nemško kolonizacijo.⁴³ Jeseni 1942 je okupator ukinil izredno stanje ter do začetka leta 1944 ubil manj talcev (okrog 180) in ni požgal nobene vasi. V letih 1944–1945 je bilo njegovo nasilje ponovno množičnejše (okoli 330 talcev), zlasti še januarja 1944, ko je v šestih skupinah ustrelil 165 talcev; vendar ni dobilo takšnega obsega kot poleti 1942.⁴⁴

Za Gorenjsko še ni preučeno, zakaj je bila politika nemškega okupatorja zdaj bolj zdaj manj krvoločna. Kot krvoločno jo je označil eden največjih krvolokov v Gorenjski esesovski general Rösener. Septembra 1943 je takole pisal nekemu svojemu prijatelju: »Pri zatiranju tolpe je sedaj nastopila neka nova politična linija, ki ni tako krvoločna, kot je bila do sedaj, temveč se poskuša ljudi pridobiti politično. (...) Uvedbo neke nove linije pojmujejo kot slabost.«⁴⁵ Kolikor vemo, so bile septembra 1942 v zasedbenem aparatu na Bledu razprave o prihodnji zasedbeni politiki in so nekateri menili, da je treba prenehati z izrednimi ukrepi, češ da prebivalstvo kaže voljo za sodelovanje z okupatorjem. Nekateri kot npr. dr. Rainer pa so menili, da je to le prividno in da bo prebivalstvo Gorenjske kmalu ponovno pokazalo roge.⁴⁶ Kaže, da so se za nekoliko milejšo politiko zavzemali tudi v Berlinu, in to ne samo za Gorenjsko, temveč tudi za slovensko Štajersko (v tej pokrajini so v vsem letu 1943 ustrelili 57 talcev).⁴⁷ Verjetno je vzrok za nekoliko milejšo zasedbeno politiko bila bojazen, da bi z nadaljevanjem krutega nasilja spravili v gozdove še več ljudi. Pozneje, ko so ponovno ugotavljali, da je prebivalstvo Gorenjske vneto za narodnoosvobodilno gibanje, pa se zaradi širine in moči narodnoosvobodilnega boja ter množičnosti narodnoosvobodilnega gibanja niso mogli več zateči k tako drastičnim ukrepom kot poleti 1942.

⁴¹ Arhiv IZDG, zbirka letakov, razglas višjega vodje SS in policije v XVIII. vojnem okrožju o izrednih ukrepih 2. 7. 1942. Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika, str. 350.

⁴² Arhiv IZDG, zbirka letakov, razglasi višjega vodje SS in policije v XVIII. vojnem okrožju o ustrelitvi talcev in požigu vasi. Julija in avgusta 1942 je nemški okupator požgal in zravnal z zemljo tele vasi in v njih potrelil skoraj vse moške: Gradišče in Koreno (8. 7.), Hrastnik, Kokra in Sovodenj (20. 7.), Bistrica pri Kranju (27. 7.), Zlato polje, Obrše, Trnovče, Mala Lašna in Brezovica (2. 8.).

⁴³ Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika, str. 358–365.

⁴⁴ Arhiv IZDG, zbirka letakov, razglasi višjega vodje SS in policije v XVIII. vojnem okrožju o ustrelitvi talcev na Gorenjskem.

⁴⁵ Berlin Document Center, SS Personalhauptamt, Erwin Rösener.

⁴⁶ Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika, str. 360–361.

⁴⁷ Poslovilna pisma žrtev za svobodo. Druga razširjena in dopolnjena izdaja poslovnih pism za svobodo ustreljenih v okupirani Slovenski Štajerski. Maribor 1969, Milan Zevart: Uvodna beseda, str. 12.

Zusammenfassung

EINIGE MERKMALE DES BEFREIUNGSKAMPFES IN GORENJSKO

In seinem Bericht erörtert der Verfasser drei Merkmale des Befreiungskampfes in Gorenjsko, betont aber, daß noch weitere Merkmale festzustellen wären. Als das erste Merkmal betrachtet er seine Intensität und Verbreitung im ersten Zeiteabschnitt, d. h. von der zweiten Hälfte Juli 1941 bis zur zweiten Hälfte Januar 1942. Im bewaffneten Kampf dieser Zeit erachtet der Verfasser drei Ereignisse als besonders wichtig: als erstes den bewaffneten Aufstand im Juli und August 1941, worauf die verblüffte Besatzungsmacht auf alle möglichen Arten reagierte, als zweites den Massenaufstand Mitte Dezember 1941, der in dem Bewußtsein sowohl der Befreiungsbewegung wie der Besatzungsmacht als eines der bedeutendsten Ereignisse der ganzen Kriegszeit haften blieb, und als drittes die Schlacht von Dražgoše, den bis damals größten Kampf slowenischer Partisanen mit den bewaffneten Streitkräften der Besatzungsmacht.

Als das zweite Merkmal wird die Tatsache betrachtet, daß der Befreiungskampf einen Plan der Besatzungsmacht nach dem anderen zunichte machte, so daß ihre Besatzungspolitik in Gorenjsko so viel Mißerfolge wie selten in einem besetzten Land verzeichnen mußte. Durch den Befreiungskampf wurde die Massenvertreibung der Slowenen eingeschränkt, die Massenansiedlung von Deutschen und die Germanisierung der Bevölkerung vereitelt, wie auch die Eingliederung der besetzten slowenischen Länder in das deutsche Reich und die Mobilisierung des slowenischen Volkes für die deutsche Armee und für den Kampf gegen die nationale Befreiungsbewegung unmöglich gemacht, der Einsatz von materiellen Gütern für die Kriegsbedürfnisse des deutschen Reiches eingeschränkt usw.

Das dritte Merkmal des Befreiungskampfes in Gorenjsko sieht der Verfasser in den Gewalttaten der Besatzungsmacht, die vor allem in bestimmten Zeiträumen ungeahnte Ausmaße und unglaubliche Grausamkeit angenommen haben. Er gliedert vielmehr nach den Methoden der ausgeübten Gewalt als nach ihrem Ausmaß vier Zeiträume aus. Die schwersten Gewaltverbrechen wurden im Sommer 1942 verübt, als rund 280 Geiseln getötet, elf Dörfer und Siedlungen niedergebrannt und dem Boden gleichgemacht wurden, fast alle dortige Männer und Jungen getötet, während Frauen und Kinder ausgesiedelt oder in Lager geschickt wurden.

Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, YU-61000 Ljubljana,
Trg osvoboditve 1, izdaja v založbi Partizanske knjige iz Ljubljane
revijo

PRISPEVKI ZA ZGODOVINO DELAVSKEGA GIBANJA

»Prispevki« objavljajo razprave inštitutskih sodelavcev in drugih avtorjev o zgodovini delavskega gibanja, o problemih slovenske zgodovine od prve svetovne vojne dalje, še posebej pa o obdobju narodnoosvobodilne borbe in socialistične revolucije.

Na revijo se lahko naročite neposredno pri založbi (Partizanska knjiga, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 12), kjer dobite tudi vseh štirinajst dosedanjih letnikov.